

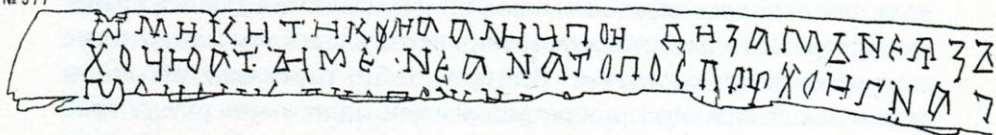
Зміст

Вступ	3
§ 1. Євроінтеграція. Спроба перша	4
§ 2. Русь іде до школи	24
§ 3. Зародження правової держави	41
§ 4. Держава сімейного типу	52
§ 5. Братні розборки	64
§ 6. Половецькі танці	77
§ 7. Ренесанс держави	99
§ 8. Доба роздробленості	124
§ 9. Галичина й Волинь	155
§ 10. Слово про «Слово»	184
§ 11. Монголи	198
§ 12. Ординська навала	230
§ 13. Королівство Русі	273
§ 14. Литва	299
§ 15. Крим	316
§ 16. Чорна смерть	338
§ 17. Битва на Синіх Водах	350
Післямова	378

Шлюбна експансія великого князя Ярослава

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Давньоногогородська берестяна СМС-ка № 377 з пропозицією руки і серця:
«От Микити к Анні. Пойди за мене — я тебе хощо, а ти мене, а на то свідок Ігнат»

Коли читаєш оті берести, то ніяк не полишає відчуття, їхньої пронизливої реалістичності. Здається, що ті люди десь тут, поряд, лише кудись відійшли. Особливо коли жінка твердим і впевненим почерком пише чоловікові, що він має зробити чи що купити по дорозі з роботи додому. Одразу стає ясно, що в цьому сенсі за останні тисячу років у нас мало що змінилося.

А з яким смаком наші предки перераховують свої улюблені страви і продукти харчування. Тут тобі й масло, і свинина, і мед, і ягоди, і хліб, і молоко... До речі, про ковбасу вперше у слов'янському світі письмово згадується в бересті № 842. Археологи 1990-х років, у яких із ковбасою було сутужно, почитали щойно знайдену бересту й зробили заздрісний, але науково правильний висновок, що в XII столітті то вже була цілком звична для наших предків страва.

А листи закоханих... У бересті № 752 якась дівчина пише невідомому: *«Я послала до тебе тричі. Що за зло ти проти мене маєш, що до мене не приходив? А я ж до тебе ставилася, як до брата! А тобі, я бачу, то не любо. Якби тобі було любо, то ти би вирвався з-під людських очей і прийшов. Може, я тебе по своєму нерозумінню образила, але якщо ти почнеш наді мною насміхатися, то суди тебе Бог, а я недостойна»*. Так і хочеться знайти того негідника й строго його спитати: «Ти чого, вражий сину, ведеш себе з дівчиною по-свинськи? Ану, іди вибачайся!». Але того негідника, як і ображеної ним дівчини, уже тисяча років, як немає на білому світі.

Загалом берестяні грамоти були СМС-ками тієї доби, які здебільшого не писалися, а поспіхом видряпувалися на дешевому матеріалі. І одразу після прочитання розривалися навпіл та викидалися у сміття. Ось чому археологи, порпаючись на древніх сміттєзвалищах, так часто розчаровано зітхають. Бо здебільшого їм у руки потрапляє лише частина розірваної навпіл берести. А що написано на іншій половині — іди здогадайся.

Левову частку берестяних грамот розкопано в Новгороді, але зовсім не тому, що лише Новгород був грамотним містом Русі. Причина в іншому — давні новгородці здогадалися збудувати своє місто на болоті. Де нічого не перегниває. Тож викинута під ноги, у

новгородську багнюку берестяна СМС-ка надійно консервувалася й терпляче чекала, поки її знайдуть археологи.

Києву ж пощастило менше, бо нашу столицю необачно заснували на невблаганно родючих землях. У яких розкладається не лише тендітна кора берези, але й будь-яка деревина навіть дуже твердих порід. Ось чому на території нинішньої України залишків колись потужних дерев'яних укріплень, фортець і палаців практично не збереглося. Що вже тут казати про ніжну бересту.

Однак новгородські берести доцільно розглядати не як локальний, притаманний лише Новгороду феномен, а як матеріальне свідчення загального рівня грамотності усієї Русі. Бо логічно припустити, що в значно розвиненішому Києві масова грамотність серед громадян мала бути ще яскравіше виражена, ніж у Новгороді. Просто київські берестяні СМС-ки давно перегнили й до наших днів, на превеликий жаль, не збереглися. А було б дуже цікаво їх почитати. Ех...

Та що вже казати про Київ, якщо письмо знали люди в найвіддаленіших землях давньоукраїнської держави. Про що переконливо свідчать, наприклад, три берести, знайдені на території села **Звенигород**, що в Пустомитівському районі на Львівщині. Яке було колись містом Звенигород Галицький і столицею славного Звенигородського князівства.

Допитливий читач хитро посміхнеться й питає діда: «Діду, а чи є в берестах лайливі слова?». І дід чесно скаже — так. На сьогодні знайдено чотири берести з дуже міцними лайками, наводити текст яких дідусь не може, бо книгу читають і діти. Давні новгородці вживають у них такі звороти, що сучасні науковці, розшифрувавши ті берести, густо почервоніли. І посоромилися викласти ті тексти в загальний доступ. Втім, навіть такі берести свідчать, що наші предки були нормальними людьми із живими емоціями. І такими вони видаються значно симпатичнішими, ніж ті ідеалізовані образи надлюдей, які нам намагаються нав'язати окремі популяризатори історії.

Поява в часи СРСР у науковому обігу берестяних грамот створила чимало проблем російським науковцям, бо їм стало значно складніше виконувати державне замовлення, а саме: доводити прямий зв'язок мови населення Русі із сучасною російською мовою. А значить, і питання спадкоємництва Росії до Київської Русі виглядає вже не так беззаперечно.

Бо до 1950-х років усе виглядало просто й красиво — історики показували людям завбачливо переписані у XVIII–XIX століттях, адаптовані до тодішньої російської мови літописи (притому ори-

[Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

Україна-Русь в часи Ярослава Мудрого

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

 Популярні коментарі

Мстислав Үдатний Дідү, я бұв невинұватний. Нащо ж ти про мене так?

Дід Свирид Якби ти послів монгольських не вивив і якби на Калкү не ходив, може й історія Үкраїни пішла іншим шляхом.

Мстислав Үдатний Не факт. Якщо враг хоче напасти, то повод всігда найдеться. Це я тобі як опитна людина кажү. Сам не раз нападав.

Дід Свирид Тут ти правний. І все ж, цікаво бұло би переграти історію і подивитися, що би бұло, якби ти не затіяв бійки з монголами.

Мстислав Үдатний Дідү, а можна лічний вопрос? Чийм ім'ям назвали академію сұхопүтних сил Үкраїни?

Дід Свирид Іменем Петра Сагайдачного.

Мстислав Үдатний А хто це? Впрочем, яка різниця... Мені главне, щоб не ім'ям отого шмаркача Данила.

Дід Свирид Про Сагайдачного вже в наступному томі почитаеш. А ім'я Данила багато що носить. Навіть знаменита 24-та Бердичівська Залізна ОМБр імені князя Данила Галицького.

Мстислав Үдатний Круто. Але з яких це пір Данило Галицький? Він же з Волини!

Дід Свирид Нү, в Данила бұде зоряне майбүтне, навіть королем стане. А от про це — ү наступному параграфі.

Озброєний луком монгол. Фотографія XIX століття

мішень не втраплять. Тож до виготовлення стріл монголи ставилися надзвичайно відповідально і брали в цій справі участь усі, навіть діти. Які днями нищпорили по степу, полюючи на птахів, або в пошуках пташиного пір'я. Яке йшло, звісно, не на перини. А на оперення смертоносних монгольських стріл.

Окрема мова про **наконечники для стріл**, яких у монголів була величезна кількість типів на всі випадки життя. Вірніше, смерті. Спочатку, коли монголи воювали в степу проти не захищених панцирем противників, вони могли стріляти і взагалі без наконечників — просто обпалюючи кінцівку стріли у багатті і деревина стала твердішою. Згодом, наконечники стали обов'язковим елементом стріл, при чому монголи їх кріпили не надто міцно. Щоб при спробі витягти стрілу наконечник залишався в тілі підстреленого воїна, забезпечуючи його гарантовану смерть від сепсису. Наконечники були великою цінністю багаторазового використання, тому монголи ходили по полю бою та різали вбитих і поранених ворогів, але не через жорстокість. А через хазяйновитість — треба ж той наконечник якось дістати.

Сумною новиною для суперників монгольського війська було й те, що кінетична енергія випущеної монголом стріли давала змогу пробивати латника наскрізь, якщо він не був прикритий важким щитом. Нічого подібного протиставити монголам їхні противники не могли аж до доби масового застосування арбалетів. При тому арбалет — зброя дуже специфічна, і про неї дідусь розповість згодом,

[Купить книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

всіх підручниках з історії написано, що головною причиною поразки руських князівств від монголів була їхня роздробленість. Це правильно, так і треба казати, коли вас про це питають на уроці або коли ви складаєте іспит. І дідусь так каже, щоб ніхто його потім не звинувачував, якщо через цю книгу школярі чи студенти отримають погані оцінки.

Водночас, по великому секрету, дідусь, стисивши голос, скаже так: у Русі не було жодних шансів перемогти монголів. Ані в роздробленій, ані в об'єднаній.

Таку думку поділяють далеко не всі історики, багато хто з них допускає, що сумарний військовий потенціал Русі міг успішно протистояти монголам. Дідусь, однак, історик сільський і не претендує на всезнайство. Проте в цьому конкретному випадку тримається думки, що такі ні — у XIII столітті монголи були значно сильніші. І не лише сильніші, ніж Русь. У тогочасному світі взагалі не було жодної держави, яка могла би стати для **Іх Монгол Улусу** серйозним військовим суперником.

Тому єдиний шанс у руських земель полягав у тому, щоб за будь-яку ціну уникнути військового зіткнення з монгольськими арміями. Наскільки той шанс був реальним — зараз можна лише гадати, але наші предки цим шансом не скористалися. Навпаки, таке враження, що руські князі робили все можливе, аби не дати монголам найменшої змоги уникнути сутички з Руссю.

Робилося це, звісно, не через якісь тонкі політичні розрахунки, а через звичайну самовпевненість тогочасних руських князів. Які, швидше за все, просто не розуміли, з ким мають справу. І сприймали монголів як екзотичних степових бандитів, які вигулькнули на кордонах Русі і яких треба звідти просто прогнати. Невідомо, чи знали ті князі про трагічні події в Хорезмі, а якщо знали — чи розуміли реальний масштаб тих подій. І чи здогадувалися про справжній військовий потенціал монголів. Однак, судячи з усього,

навряд чи хтось із них цікавився, що там у Середній Азії коїться. У князів було своїх турбот чимало: чвари, весілля, територіальні суперечки і таке інше. Словом, то були дуже зайняті люди, і їм було не до таких дрібниць, як якісь монголи.

У попередньому параграфі дідусь уже двічі впритул підходив до того історичного моменту, коли два монгольські тумени Джебе і Субедея потрапили крізь Дербентський прохід на Північний Кавказ. Де, побивши по дорозі лезгинів, грузинів та аланів, потрапили нарешті на давно розшукуваних половців. Яких, звісно, також побили і, ганяючись за їхніми рештками, потрапили навіть у Крим. Який тоді ще Кримом не називався, а мав назву Таврика, або ж Таврида.

У Криму монголи влаштували звичний бешкет у своєму стилі й навіть захопили Сурож (Сугдею, або ж Судак). Пограбувати який їм, щоправда, не вдалося з тієї причини, що місто за два місяці до того вже пограбували сельджуки. Тому Джебе із Субедеєм розчаровано поплювали з мису Алчак у Судацьку бухту і зачали на сельджуків люту злобу. А далі рушили собі назад, гадаючи, куди ж поділася решта недобитих половців.

А недобиті монголами половецькі орди чкурнули аж у нинішню Одеську область, де кочувала орда хана **Котяна Сутоєвича**. Донечка якого, Марія, була дружиною Мстислава Удатного. Наслухавшись від біженців гірких скарг на монгольських розбишак, Котян надумав добряче провчити отих капосних монголів і з цією метою поїхав до свого зятя в Галич.

Мстислав Удатний на той час, зразково відлупцювавши угорців, уже рік як нудився без діла. І, почувши від половецького тестя, що є нагода побити якихось монголів, неабияк збадьорився. Станцювавши на radoщах тропака й розцілувавши Котяна за таку гарну звістку, забіяка Мстислав закликав руських князів зібратися в Києві й обговорити цікаву пропозицію, яка надійшла від половецьких партнерів. По дорозі заскочив на Волинь і підбив до спільного походу свого зятя, тамтешнього князя **Данила Романовича**. Якому на той час було десь 22 роки, і до корони короля Русі йому було ще ой як далеко.

Решта князів також проявила масовий ентузіазм, і чимало їх з'їхалося на початку 1223 року в зимовий і засніжений Київ. Верховодили там три князі-тезки, тому той захід зазвичай називають з'їздом **трьох Мстиславів**.

Великим князем на той час був **Мстислав Романович Старий** (з роду Мономашичів), із Чернігова приїхав **Мстислав Святославич**,

але душею проекту був **Мстислав Удатний** з Галича. Який у довгій і емоційно забарвленій промові театральню обурювався, що якісь татари прийшли і б'ють наших половців! «Тільки ми, — репетував князь, — маємо право бити половців, бо вони наші! Тому, друзі, вперед, на Калку, покажемо тим негідникам татарам, як займати наших рідних половців! Заодно й погуляємо!» — весело додав Мстислав і запитально подивився в зал.

Князі, однак, крутили носами і дехто, імовірно, сумнівався, чи варто взагалі втручатися в ті монголо-половецькі розборки. Але Мстислав Удатний знову попросив слово і, таємниче стихивши голос, почав напускати конспірологічного туману, що якщо тепер не допомогти половцям, то вони можуть об'єднатися з монголами. «А раптом вони разом рушать на Русь?! — натякав, вирячивши очі, Мстислав. — Краще вже зараз, спільно з половцями, дати монголам прочухана, бо це чудовий історичний шанс, і не можна його втрачати!» — підсумував Удатний, якому дуже вже кортіло з кимось побуцатися. Та й отримані від хана Котяня багаті дари треба було якось відпрацювати.

Крапку в дискусії поставив великий князь Мстислав Старий, який, поважно схрестивши пальці на череві, зазначив, що «поки я сиджу в Києві, доти по цей бік від Яїку, Понтійського моря та Дунаю татарській шаблі не махати!». Делегати з'їзду зустріли слова великого князя аплодисментами й пішли збирати свої війська.

Місце збору всіх сил було призначено традиційне — коло острова Хортиця. Проте спочатку три Мстислави — вирушивши, відповідно, з Галича, Києва та Чернігова, — привели свої дружини до літописного міста **Заруб** на лівому березі Дніпра за 10 км від Трахтемирова. Туди ж прибула й половецька кіннота, командування якою доручили підлеглому Мстиславу Удатного — тисяцькому з Галича **Яруну**.

Удатний взагалі розгорнув неабияку активність і зумів підбити на похід навіть неслухняних **берладників**. Які Дністром спустилися в своїх човнах у Чорне море, звідки увійшли в гирло Дніпра й пришвартувалися коло Хортиці, очікуючи на підхід основних сил.

Якими мотивами керувалися руські князі і які панували серед них настрої, зараз сказати складно. Проте дуже вже схоже, що їхали вони на монголів як на легке й відносно безпечне полювання, у ході якого кожен сподівався показати свою доблесть і вправність. Та й відпочити на природі, смакуючи смажене м'ясо під добрий келих меду, не завадило б — міркували князі, набридаючи жін-

